

A vers szélütése

Papp
Máté

A Kosztolányi nyomán magát *Rimbaud-reminiszcenciának* nevező tizenhat éves Weöres Sándor korai költői indulása valóban hasonlít a fiatal francia verselő kóborlásainak kezdetéhez, amely nemcsak különböző vidékeken és városokon vezetett keresztül, hanem megannyi hangpróbán, műfaji kísérleten, stílusgyakorlaton is. A csöngői „kölyökzseni” első szárnypróbálgatásai is magukon viselik a mesterek kézjegyeit, de szinte pillanatokon belül – akárcsak Rimbaud esetében – kialakul egy sajátos szövegvilág, amely nem téveszthető össze semmi mással. Hiszen a Weöres-féle szemlélet nem a szokásos módon építette be műveibe az elődök (a magyar költészet, illetve a világirodalom nagyjainak) hatásait: „...visszafelé indult el a versíró technika Ariadné-fonalán, és más formai-tartalmi lehetőségek után nézett. Egyrészt arra törekedett, hogy olyan költői beszédszinteken szólaljon meg, ahol elkerülheti, sőt áttörheti a reflexív lírát, másrészt pedig ő is kísérletezett avval, hogy bővítsé és belülről alakítsa át a költői reflexivitás köreit.” (KENYERES 1983, 132. o.) Műveinek modernitása tehát nem vezethető le következetesen a nyugatos hagyományból, holott a harmadik nemzedék tagjaként számos példaképét (Adyt, Babitsot és mindenekelőtt Füst Milánt) ebben a közegben ismerte meg.¹ Mégis kilóg valahogy a sorból, mintegy szembemegy az úgynevezett irodalmi haladás sodró áramlataival. Lírai lajtorjáján úgy lépeget oda-vissza, hogy észre sem vesszük: miközben fokról fokra távolodik az említett progresszív poétikától, egy rég elfeledett költői korpuszt közelít meg, amelyet a legtöbbször ismeretlenek írtak és adtak tovább az örökkévalóságunknak.

Ez a *fordított faszorban járó* szellemiség a balladák, a dalok és a különböző életképek után rövid idő alatt jutott el a mítoszok, valamint a népének világképéhez, amelyek egyszerre szabadították fel benne a mindenkori költészet kútfőjét, illetve az emberiség kollektív kulturális emlékezetét. A második nagy lépést Hamvas Béla segítségével tette meg az autentikus megszólalás felé, aki önjelölt mestereként figyelmeztette a letűnt orpheuszi líra eredendő voltára a „homéroszi eltévelyedéssel” (vagyis csupán a felszín érzékelő, káprázatban élő kétezeröttszáz éves gondolkodásmóddal és literatúrával) szemben. Ehhez társult az a misztikus műveltség, amelyet még iskoláskorában szerzett elsősorban édesanyja révén, aki magával vitte a Csöngén, valamint Celldömölkön működő antropozófiai körbe. Emellett meg kell említenünk a keleti kultúrák iránti fogékonyságát is, ami mindvégig elévülhetetlen ihlető eleme lett költői fejlődésének és egyáltalán, az őt jellemző sztoikus, mégis derűs magatartásnak. Weöres filozófiai beállítottsága tehát nem kizárólag európai indíttatású (invidualitású), így bizonyos mértékben értelmezhetetlen a nyugati és a hazai kultúrkör – jelképes – átlépése nélkül. Ahogy ösztöndíjas keleti körútjának naplója tanúsítja, ő

¹ Virtuális Nyugat-kiállítás – *W. S. a Nyugatról*: „Rám elhatározó, lenyűgöző hatást gyakorolt Füst Milán és elsősorban költészetének sodró ereje. Ez az erő, a versekbe zsúfolt hatalmas gondolatok s drámai izzása meglehetősen szokatlan volt a mi költészetünkben, ahol divat volt a szavakat békésen egymás mellé rakogatni. Füst Milán zengő mondatai úgy tomboltak, mint a vihar, s zúgásukból szokatlan távlatokat, perspektívát sejtettem meg.”

maga is inkább szimbolikusan szentelte magát az ázsiai, illetve indiai szellemiségnek; tulajdonképpen mindig csak képzeletben mozdult ki közvetlen (kulturális) környezetéből.²

Mindezzel együtt mélyen (magasan!) magyar költészetéről, egyben a magyar nyelv utánozhatatlan teremtőerejéről és csodájáról van szó. Érdekes módon Weöres egy hátrahagyott írásában – Arany Jánosra hivatkozva – költészetének egyetlen metafizikai mozgatójaként a „magától-értetődő” nyelvet nevezi meg,

az úgynevezett mögöttes mondanivaló ellenében. Tehát nála tulajdonképpen az öntudatlan forma válik tartalmi jelentőségűvé, a rendszerező reflexió vagy az intellektuális intenció csak utána következhet: „...ugyanazokkal a szavakkal, melyekkel egy doboz cigarettát kérhetnek, vagy egy vigyázatlan utcai járókelőt összeszedhatok; s tán nem is bonyolultabb mondanivalót kifejezve: oly remekművet lehet létre hozni, melytől az olvasóra delejes sugárzás árad és egész lénye más erőviszonyok szerint rendeződik, ez olyan csoda, mintha egy tündér testet öltene előttünk.” (*A költészet metafizikája*. In: WEÖRES 1999, 45. o.) Persze nem felfújt légvárak vagy üres űrben lebegő valóságselemek töltik ki a kötetek szövegtereit. Ahogy *a valóságon túlinak reménytelen ostroma* sem arra a szerzői szándékra utal, amely szerint a Weöres-versek varázsigéi nem kívánják lerántani a leplet a láthatatlanról, bár Zolnay Pál portréfilmjében a szerző által vállalt „sültrealizmusra” is fény derül. „Előbb a part fogyott el, / aztán az éj, / aztán az üresség / s ami eztán volt, ott kezdődött” – írja egyik hátrahagyott négysorosában, illusztrálva a materiához kötött metafizika paradox poézisét (*Előbb a part...* In: WEÖRES 1999, 24. o.).

Az oly sokszor hangoztatott próteuszi (alakváltó) szerepvállalás ebben a poétikai kettősségben, pontosabban párhuzamosságban érhető tetten, az életmű ugyanis éppen a filozófiai dualizmus felszámolásában és az egzisztenciális ellentétek kibékítésében oldódik fel, miközben belső énjének (láthatatlan) metamorfózisát a (látható) jelenségvilágba vetíti bele. Így jön létre az a lírai határmezsgye, amelynek *elvarázsolt földjén* szinte elkülöníthetetlenül válnak az egymástól szétszakadt ősi szférák és különvált princípiumok. „A szívárványhíd az egyetlen, ahol angyalok és ördögök úgy járnak-kelnek, hogy alig lehet szétismerni őket” – olvashatjuk *A teljesség felében* (*Metamorphosis*, 135. o.). (Ez a holisztikus alkotói attitűd érvényesül majd a *Psyché hajdani költőjének* történetében vagy az *Átváltozások* című összegző szonettfűzérben is.) Felvetődhet a kérdés: nem relativizálja-e Weöres világgépét ez a minden alól kibújó és/vagy mindenben felülemelkedő alkotói hajlam? Mert hogyan egyeztethető össze ellentmondás és széttagolódás nélkül az antikvitás, az ősi keleti kultúra, illetve a keresztényiség évezredes hagyatéka, és miképpen lehetséges az, hogy az életműben nyoma sincsen semmiféle abszolút értékítéletnek vagy vallási konfesszióknak? Valószínűleg a tudatosan vállalt, kontúrtalan személytelenség mögött egy szintén képlékeny személyiség áll, aki alkatánál fogva képtelen a tradicionalista/moralista/képviseleti és egyéb „küldetéses” művészi karakterek felvállalására, hovatartozása így meghatározhatatlan marad: „...életéhez és művéhez, szellemiségéhez és bölcséletéhez hozzárendelhető szó nem az utazás, hanem az átutazás. A tevékeny

² „Fáj, hogy el kell menni, mint mindig, ha egy helyet elhagyok. Az íróasztalnál ülök, kilátok a sövényre, sok veréb mozog rajta. Az ég szürke, felhős, az idő aránylag langyos. Sok bosszúságom volt utam előkészítésével, sok zűrzavar volt a valutákkal, papírok megszerzésével, anyámnak elég kellemetlenséget okoztam vele. Elég kevés pénzzel utazom Kelet-Ázsiába; kár. Holnap alighanem szép időm lesz az utazáshoz. Hó nincs, nem is igen volt eddig az idén, kellemes telet hagyok itt.” WEÖRES–NYISZTOR 1998, 6. o.

pozíció helyett a szemlélődő pozíció. (...) maga a költő is gyakorta vallott róla, a térbeli dimenziót jobbra az időbeli utazás dimenziójával váltva fel” – jegyzi meg róla TARJÁN Tamás, látenszen utalva az időtlenített versszövegek térbeli dimenzióira is (2013, 51. o.).

Weöres stilsztikáját egy helyen „spirituális rokokónak” nevezték, ami mondvasználtsága ellenére is rátapint valami lényegire. Mert azok fölött az egymásba forduló, felszíni formák fölött – melyeknek organikus ornamentikája olyannyira plasztikussá teszi ezeket a vers-építményeket – egy még meg nem épült, mindenféle díszítéstől mentes, tükörsima homlokzat lebeg. Pilinszky János érzékenyen ismeri föl a költő műveinek „metaformáját”. „Általában formai gazdagságát, virtuozitását dicsérik. Holott Weöres költészetében mindez tizedrendű, ahogy tizedrendű más nagy költőnél is. Weöres Sándort én egészen másképp látom. Egészen másért értékelem. Nagyon is szegénynek és kicsinek látom őt. Híres remekléseit hosszas és keserves zarándokútnak vélem, s formáinak káprázata mögött csak még inkább értékelem a poros és törődött zarándok szomjúságát, menekvését. Virtuozitása gyötrelmes sivatag a szememben, s egyedüli zarándokútjának hiteles térképét forgatom...” (PILINSZKY 1999, 527. o.) Ezt a mögöttes metafizikai formát nemcsak a művészi horizont homlokzataként, hanem az emberi kultúra Bábel-tornyaként is elképzelhetjük, amely azonban nem az összekevert nyelvű népek kavalkádját, hanem a közös, eget ostromló építkezés és hallgatását őrzi magában. Vagyis Weöres sokszólamú verselésében olyan visszhangok szólnak, amelyek egy elfeledett-elhallgatott aranykor csendjébe hívnak vissza.

„Jó volna még néhány sort írni,
de nem szól. Húrtalan hangszer a papír,
a költő eszköze. Közölje gondolatit?
Sokezer év valamennyi
gondolata sem ér többet, mint a csiszoló-kő.
És én nem gondolkodni, inkább
hangzani szeretnék, de mint a hang-hiány,
a csönd. Nem szólni,
hallgatni.
De akkor hol a vers?”³

A világ sivatagán át vezető zarándoklat végeérhetetlennek tűnik, pedig a Weöres-kötetek ciklusai mindvégig *a forrásvidéken járnak*; egy végtelenített spirálban, a közösségi kultúra látszólag szakaszokra osztott, valójában *egy-hullámú idejében* futnak össze. De vajon van-e Weöres tekergő verslabirintusainak vezérfonala, és ha van, hova vezet minket vissza? – Ezt már magunknak kell valahogy felgombolyítanunk. Hiszen az igazi *nagyság* sosem a célon túli, egyirányú útmutatásban van, hanem a forrás iránti olthatatlan szomjúság felkeltésében.

Weöres Sándor azonban nem pusztán az időtlenség tájait járja be, fáradhatatlanul nekivág a korszak közeg-ellenállásának is. Érthetlenséggel vádolják, elefántcsonttoronyba húzódó különcnek titulálják, sőt bizonyos időszakokra úgymond el is hallgattatják. (Ekkor születnek meg kisebb könyvtárnyi műfordításai és számos kötetet kitevő gyermekversei.) A politika ideológiai ítélete mellett egyes pályatársak „szakmai” elhatárolódása is közrejátszik költészetének ideiglenes elszigetelődésében. „Költőink hány verset írtak sötét irracionálisom ellen, az öntudatos büszke ész nevében! Pedig az irracionálisom nem arra irányul, hogy az értelmet váltsa fel a sötét összevisszaság, a

³ *Jó volna még...* In: WEÖRES 1999, 77. o.

vak ösztönök dühöngése; hanem, hogy helyezzük a tudatot a tudatfeletti uralma alá, mert különben a tudatalattiság horgára jut.⁴ Weöres *kommunistikus embereszménye* valóban távol áll a korabeli kommunista elképzelésektől, hiszen egy történelem utáni idő eljövetelehez köti az emberiség önmagára eszmélését. A költő addig is a kultúra aranykori töredékeit próbálja újra egymáshoz illeszteni; ragasztóanyagát az antik mitológiák nektárjából, a különböző népi regék és mondák csillogó enyvéből keveri ki. „Az ő babilóni istenei és istennői tenyeres-talpas melák állatok, a metafizika trampli mackói: ez már nem is a görögök humanizált istenvilágát jelenti – ez már állatibb, parasztibb, sötétebben nyers istenvilág: épp ezért sokkal erősebb úgy a vallási, mint művészi hatásuk” – mondja róla SZENTKUTYI Miklós (1990, 259. o.), aki különös módon világnézetileg sem talál benne különösebb kivetnivalót (nem mintha keresne). „Ismét egy döntő jelentőségű szintézis Weöres művében: félpaszt, félbolond, féldadaista Jancsi bohócnak látszik, és mindeközben egy erkölcsi megalapozottságú igaz szocializmus konkrét megfogalmazója.” (Uo. 257. o.)

A fentebbi idézetben említett tudatfeletti uralma természetesen nem azonosítható a freudi felettes énnel, de még átfedésben sincsen vele, inkább arra az ösztönös tudatállapotra utal, ami legtisztábban a költő gyermekverseiben, illetve népdalszerű etűdjeiben tükröződik. („Egyszerre két este van, / mindkettő csak festve van, / harmadik, az igazi, / koldusként áll odaki” stb., lásd *Ami a Rongyszőnyeg II-ből kimaradt*. In: WEÖRES 1999, 112. o.) Nem hiába közli valahol Weöres, hogy ő nem leereszkedni, hanem felemelkedni szeretne a gyerekek szintjéhez, hogy ne csak amolyan kedélyes mondókázó legyen, hanem részt is vegyen az ártatlanság állapotának világerzékelésében: „...ezért a beszéd – a kérdések és válaszok hordozója – leveti terhét, leveti értelmét és másfajta eszközzé válik: Nem kérdéseket és válaszokat, hanem a teremtmény mezíten szépségét hordozza.” (*A beszéd temploma*. Uo. 27. o.) Ugyanilyen élményt adnak neki azok a párhuzamos világok, amelyeket képzeletbeli birodalmakat, elsüllyedt városokat vagy letűnt civilizációkat leképező művei örökítenek meg. „A hátoldalon egy képzelt világ országainak felsorolása, megadva a lakosság számot is” – áll Steinert Ágota *Versek a hagyatékból*-beli – egy levelezőlapra írt költeményhez fűzött – jegyzetében (168. o.). Mintha Weöres munkásságának és életének túlsó oldalán is egy titokzatosan távoli tájék tárulna fel. A benépesített, bolygónyi túl-világ lakóinak kilétéről viszont már csakis ő maga bizonyosodhatott meg...

„nem adok több jelet ez az utolsó éjszakám
ahogy töletek láttam fölsírok az elhagyott óceán
partján egy kinnfeledt nyugágyból nézem hogy úszik el
(a tojáséj
recseg ropog a roncs sohasem tudom meg hova ér

tüzet gyújtok ordítok integetek csak csillag és sötét van odaát
egyedül hallgatom az angyalok közül úr-hajóm hullámokban
(érkező robaját”

– szól SAJÓ László *W. S. magyar rádióamatőr megfejti az első földönkívüli látogató üzenetét* című verse (2006, 180. o.), megidézve a költő megfejthetetlen morzejeleit.

Weöres nem szorongva gondolt a halálra, habár utolsó éveiben depresszióra panaszkodott. Több tréfás testamentumot, saját kezűleg írt nekrológot, verses végrendeletet írt. (Ilyen például az *Itt nyugszik Weöres Sándor*: „Egy könnyelmű percen belül / e világra megszülettem. / Meg is haltam. Tudtam volna, / ide se születtem volna.”

⁴ *Mennyit beszélünk...* In: WEÖRES 1999, 76. o.

In: WEÖRES 1990, 17. o.) Alkatának és poétikájának „pesszimizmusából” perdülnek ki a legreményteljesebb búcsúüzenetek: „...tele van derűvel, harmóniával és millió gyakorlati jó tanáccsal a megkerült, és a 20. század elején Cloaca Maximává züllött emberiség számára. Egyszóval az ilyen »pesszimisták«, mint Weöres, még segíthetnek a világon, s csakis ők, az ún. optimisták aztán biztos, hogy végleg tönkreteszik.” (SZENTKUTHY 1990, 267. o.) Ő maga természetesen nem dédelgetett világmegváltó gondolatokat. Hol elkomoruló, hol felderülő életkedve egyszerre foglalta magában a játékos évődés, illetve a lemondó beletörődés ironikus, esetleg elégikus gesztusait, melyek műveiben paródiába oltott pátoosszá vagy csengő-bongó rímek, szépelgő strófák közé komponált égi szünetjelekké lényegültek át. Aki ezekben egy-egy pillanatra elmerül, részese lehet annak a pillanatnyi öröklétnek, amely talán nem is amolyan túlvilági tapasztalat; inkább a kiüresedett tudatállapothoz és az öntudatlan ihletettséggel sajátos teljességélményéhez hasonlítható. Mert Weöres Sándor nem csupán ábrázol, ösképeket rajzol, varázsigeiket mormol verseiben, amelyekben *a teremtés dicsérete* nem a szavak szó szerinti jelentésében, hanem az általuk keltett révület artikulálatlanságában, valamint az utánuk maradó messze hangzó csendben nyilvánul meg. *Kútba néző* költészet ez, ahol az olvasónak is bele kell tekintenie a mélységbe, hogy meglássa a benne tükröződő magasságot.

Nem véletlenül idéztem főleg a *Hátrahagyott versek* című egybegyűjtött írásokból, melyeket olvasva nem azt érezzük, hogy kiselejtezett töredékeket, szóra sem érdemes rögtönzéseket, a műhelymunka földre hullott forgácsait tartjuk a kezünkben. Még a legapróbb szövegegységek (például az egysoros versek) is elidegeníthetetlennek tűnnek Weöres versvilágától. „Éppen így jön létre az a hasonlíthatatlan hatás olvasás közben, hogy természeti, pontosabban kozmikus, kerek organizmust érzékelünk, amelyen belül mégis minden elem nyitott és variábilis.” (BALASSA 1990, 369. o.) Ez a végtelen nyitottság az életmű lezárása után is megmarad, a költő átváltozásának *testetlen tánca*, égi és földi zarándokútja pedig tovább folytatódik.

„Halál, sötétben kigyúló lámpa,
míg élünk, véka borít elölünk
és nem fényeskedsz nekünk.
Létünk gömbjének mindig csak egyik felére
süt az egyirányú fény,
és sosem látjuk egynek az egyet: életet és halált.”

(*Ami a Rongyszőnyeg II-ből kimaradt*. In: WEÖRES 1999, 115. o.)

„1985-ben Weöres Sándort súlyos infarktus érte, s ennek következtében a szervezete nem kapott elegendő oxigént. Ezért nagyon hamar elfáradt, s idegenek számára úgy tűnt, ilyenkor logikátlanul beszél. Ezek a tudat ellenőrzésétől független szövegfoszlányok azonban döbbenetes erejű és mélységű, váratlan asszociációk voltak, gyönyörű költői képek. Úgy éreztem magam, mintha egy vulkán kráterénél állnék és belelátnék az ott fortyogó, izzó magmába, ahol éppen most születik valami.” (Steinert Ágota utószava, uo. 185. o.) Íme, a szélütés verselése. Avagy a vers szélütése.

Felhasznált irodalom

- BALASSA Péter 1990. A mint B. In: Domokos Mátyás (szerk.): *Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- KENYERES Zoltán 1983. *Tündérsíp*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Magyar Orpheus* (szerk.: Domokos Mátyás), Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990, Budapest
- PILINSZKY János 1999. Három mai magyar költő. In: uő: *Publicisztikai írások*. Osiris, Budapest. 525–527. o.
- SAJÓ László 2006. *Szünetjelek az égből. Válogatott versek*. Osiris, Budapest.
- SZENTKUTHY Miklós 1990. Weöres Sándor. In: Domokos Mátyás (szerk.): *Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- TARJÁN Tamás 2013. Az átutazó. *Forrás*, 45. évf. 6. sz. 47–53. o. Web: <http://www.forrasfolyoirat.hu/1306/tarjan.pdf>. (Megtekintés: 2013. november 25.)
- WEÖRES Sándor 1999. *Versék a hagyatékból*. Szerk. Steinert Ágota. Saxum, Budapest.
- WEÖRES Sándor 2000. *A teljesség felé*. Tericum, Budapest.
- WEÖRES Sándor – NYISZTOR Zoltán 1998. *A keleti út. Párbuzamos naplók*. Terebess, Budapest. Web: <http://terebeess.hu/konyvkiadas/pdf/naplobel.pdf>. (Megtekintés: 2013. november 25.)
- Weöres Sándor. A költővel Domokos Mátyás beszélget*. Rendezte Zolnay Pál. http://youtube/HTzdy3_XY5c.

Papp Máté 1987-ben született Kecskeméten. A Szegedi Tudományegyetemen, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen és a Pannon Egyetemen tanult magyar nyelv és irodalmat, valamint esztétikát. 2010 és 2013 között a *Kultúra és Kritika* internetes folyóirat Zene rovatának szerkesztőjeként dolgozott, az idei évtől az *Új Forrás* folyóirat állandó munkatársa, szerkesztője. A kísérlet és a mérlegelés jegyében kritikákat, tanulmányokat és esszéket ír irodalmi-kulturális folyóiratokba. Jelenleg az *Új Forrásban* közzétett, *A láthatatlan történet töredékei* című zeneszerzőportré-sorozatát készül láthatóvá tenni.